

Posudek bakalářské diplomové práce:

Liesbeth BRONSEMA, *Weberova protestantská etika a vznik kapitalismu v historickém Nizozemí*, FHS UK Praha 2020, stran 52.

Základní charakteristika posuzované práce:

Předkládaná práce je velmi sympatickým pokusem testovat známou tezi klasika (Weberovu tezi o iniciační roli kalvinistického pojetí spásy při vzniku moderního kapitalismu) jejím promyšlením ve vztahu k (sekundárně) empirickým historickým datům (nizozemské poměry), pokusem nadto zajímavě podníceným osobní autorčinou zkušeností kulturní odlišnosti (nizozemské versus české společnosti, s. 6-7). Studie vychází z, na poměry bakalářské práce zcela dostačujícího, širokého okruhu české i cizojazyčné literatury (s. 48-51 - zdůrazňuji to, neboť v následujícím textu uvádím řadu dalších titulů, které by se k tématu hodily, *neříkám* tím však že *nutně měly* být užity). Autorka ve svém výkladu prokazuje dobrou obeznámenost s Weberovou teorií vzniku moderního kapitalismu. Všimá si Weberem užívaných či zaváděných pojmů jako je "povolání" (upozorňuji jen na - v předkládané práci nereflexovaný - rozdíl jeho významu v luterském a v kalvinistickém prostředí), "odkouzlení", "racionalita", "kalkulace", "zájem" či "predestinační učení". Význam těchto kategorií pro Weberovu analýzu je v práci zhodnocen správně. Šlo by snad vyslovit některé drobné připomínky, které se však týkají věcí, jež nejsou pro celkové vyznění práce podstatné. Například bych v souvislosti s kalvinistickým učením o predestinaci nemluvil o tom, že Bůh určuje "osud" člověka (s. 22). Jednak to vyznívá příliš - takřikajíc - starořecky, jednak Bůh nepředurčuje průběh a činy člověka, nýbrž to, zda bude spasen či nikoli, to není v pravém slova smyslu "osud". Právě tak by šlo vyslovit připomínku k užití Pascalova textu *Spisů o milosti* jako pramene pro kalvinistické učení o predestinaci. Jednak totiž Pascal, coby jansenista, predestinační nauku sice sdílí, zároveň však se snaží kalvinismu z katolické pozice podsunout některé tvrzení, která by kalvinisté sami patrně nečinili. Jednak je Pascalův text svojí striktně logickou strukturou odlišný od teologických textů 16. století. Pokud jde o vlastní testování Weberovy teze jejím vztažením k nizozemským poměrům (s. 30-47), je moje stanovisko do určité míry rozpolcené. Na jedné straně mám za to, že v obecné rovině - zejména s ohledem na to, že se jedná o bakalářskou práci - lze jak s volbou použité literatury k této otázce, tak s autorčinými závěry souhlasit. Na druhé straně však musím upozornit, že celá záležitost je mnohem složitější. V této souvislosti pak činím níže 7 obšírnějších poznámek (popř. otázek), které však především chápu *nikoli jako výtky chyb* předložené práce, nýbrž *především jako podněty do diskuse* při ústní části obhajoby.

V předkládané práci si místy nepřesně či zbrkle pracuje s

literaturou. Jde kupříkladu o práci s Milošem Havelkou uspořádaným výborem z díla Maxe Webera (Max WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, 1. vyd. Praha 1998, 2. vyd. Praha 2009, OIKOYMENH). Nemám k dispozici druhé vydání, které používá autorka, ale podle stránkového rozsahu soudím, že je identické s vydáním prvním. Pak ale musím upozornit, že vybraná část z *Protestantské etiky* není "závěrečnou částí" (s. 21) této edice, nýbrž je uprostřed svazku. Právě tak se ptám, zda citát z vydání z roku 2009, ze s. 71 jsou opravdu slova Miloše Havelky (s. 31)? Při práci s literaturou je rovněž problémem, že se místy nerozlišuje, co je pramenné znění textu a co je něčí interpretace. Výkladově se tak běžně propojují různé vrstvy, které jsou odlišné kvality co do vztahu k postulované posuzované skutečnosti. Místy je i vidět autorčina závislost na jazyku užitých textů, takže - patrně tam, kde se překládá cizojazyčný text - vyznívá její český text trochu kostrbatě.

* * *

K problematice diskuse Weberovy teze

Budu-li v textu tohoto posudku poměrně hojně odkazovat na weberologickou či jinou literaturu, nebudu tak činit proto, že bych po autorce vyžadoval, aby ji (všechnu) použila. Míním to předně tak, že kdyby se autorka chtěla dále tomuto tématu věnovat, nebylo by pro ni bez užitku na některé z níže uvedených titulů se podívat. Weberologická literatura je nesmírně bohatá a je dnes vlastně pro jednoho badatele nemožné, že by ji mohl všechnu přehlédnout, natož podrobně pročíst. Přece však se domnívám, že práci by bylo vhodné založit na některých běžně dostupných rozbořech Weberova díla, která by mohla poskytnout základní orientaci a pomoci narýsovat obecnější půdorys předkládané studie.

(1.) Bylo možné vyjít z v českém prostředí asi nejlepšího rozboru Weberovy sociologie a metodologie: HAVELKA, Miloš. 1998. *Max Weber a počátky sociologie náboženství*. In: Max Weber, *Sociologie náboženství*. Praha, Vyšehrad, s. 13-115. Upozorňuji zároveň na encyklopedické úvody do Weberovy díla, které obsahují i hesla, úzce se týkajícího autorčina tématu. Na mysli mám např.: MÜLLER, Hans-Peter - SIGMUND, Steffen (Hrsg.). 2014. *Max Weber Handbuch. Leben - Werk - Wirkung*, J. B. Metzler Stuttgart - Weimar, J. B. Metzler. Ze základních anglicky psaných výkladů Weberova díla lze uvést kupříkladu studie Stephena Kalberga. Autorka zároveň nepracuje s celým textem *Protestantské etiky a ducha kapitalismu* (nadále PEDK), ale jen z tou jeho prvotní částí, která vyšla v Havelkově výboru. K dispozici při tom je kritická edice: Max WEBER, *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*. Textausgabe auf der Grundlage der ersten Fassung von 1904/05 mit einem Verzeichnis der wichtigsten Zusätze und Veränderungen aus der zweiten Fassung von 1920 herausgegeben und

eingeleitet von Klaus Lichtblau und Johannes Weiß, 2. Auflage, Weinheim 1996, Beltz Athenäum Verlag. Existuje i edice textů prvých kritik a Weberových odpovědí: Johannes WINCKELMANN (ed.), *Max Weber, Die protestantische Ethik II. Kritiken und Antikritiken*, Gütersloh 1978, Gütersloher Verlag. Doznávám ale, že nevím, zda tyto publikace mají anglický překlad či alespoň anglické paralely.

Kdyby se z některých z uvedených titulů vyšlo, bylo by možné lépe vnímat Weberovu tezi o dějinném významu kalvinismu číst v kontext jednak Weberovy teorie "ideálních typů", jednak jeho vymezování se proti sociologizujícímu a psychologizujícímu pozitivismu a proti marxismu. Vyplynuly by i další problémy, které zmiňuji níže, zejména v bodě (4.), (5.) a (6.).

(2.) Klademe-li si otázku, zda raněnovověký nizozemský vývoje koresponduje s Weberovu teorií kalvinistické iniciace vzniku moderního kapitalismu, měli bychom si všimnout dosavadní historiografické literatury, která se této otázky tak či onak týká. Jednak (a), viděno po stránce obsahové, výkladové či materiálové, v českém dějepisectví nalezneme výklady hospodářského vývoje Evropy od Bedřicha Mendla (kromě autorkou citovaného přehledu hospodářských dějin Evropy), které se při výkladu nizozemských poměrů na Webera částečně odvolávají a, to zejména, vývoj hospodářství v atlantické oblasti v 16.-17. století líčí ve shodě s Weberovou perspektivou. Ze současných prací by pozornost zasluhovaly kupříkladu poznámky, které o významu reformace pro další vývoje Evropy činí např.: Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, SLON. Jednak (b), viděno z hlediska teorie a metodologie historických věd, postupy dějepisectví se za oněch 100 let od vydání Weberovy *pedk* značně proměnily. Předně v tom, že mezi ideje na jedné a sociální jednání na druhé straně historicko-vědní analýzy a interpretace vložily kategorii "mentality" či "kultury". Z prací užitých autorkou je to nejvíce vidět na studii Richarda van Dülmena. Ve vztahu k pojednávanému tématu se pak předně jedná o, zejména německou historiografií rozpracovávané, tzv. *Konfessionalisierungsparadigma* (rozpracování konfesionalizačního paradigmatu - uceleně shrnuje: Frank FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispiel aus Franken um 1600*, Göttingen 2004, Vandenhoeck & Ruprecht). Vychází se v něm z pojetí kultury jako sémiotického systému, který zásadním způsobem ovlivňuje lidskou kognici, chování i (sociální) jednání. Sleduje se pak jednak úsilí katolické církve i církví protestantských v 16. a 17. století plně (lidovou) kulturu *konfesionalizovat*, tj. vtisknout jí zásadní, tou či onou konfesí zbarvená, závazná schémata myšlení a jednání. Jednak ale i způsobilost jednotlivých (lidových) kultur klást této snaze církví odpor, uchovávat si svoji určitou autonomii, a v důsledku toho i způsoby, jak jednotlivé (etnické, sociálně, územně atd. vymezené) kultury (popř. i subkultury a kontrakultury) interpretovaly základní reformační ideje a prvky věrouky. V této perspektivě viděno pro současné historicko-vědní bádání není něco jako *přímý*

vliv (ani ve smyslu níže uvedeného pojmu *Wahlverwandtschaft*) kalvinistických idejí na (např. nizozemskou, ale třeba také anglickou, českou, uherskou atd.) ekonomiku. Nutno je vždy studovat *kulturní zprostředkování*. S tím ve vztahu k významu protestantismu začal již v roce 1963 Edward P. Tompson prací o vzniku dělnické třídy v Anglii.

(3.) V důsledku výše řečeného pak Není zcela jasné, o čem vlastně předkládaná práce je. Je o nizozemských ekonomických dějinách? Nebo je o Weberově teorii obsazené v *PEDK*? Nebo je o diskusi o této teorii? Důsledkem této neupřesněnosti je, že autorka místy propojuje různé textové vrstvy, aniž by bylo jasné, zda je užívá jako pramenný text, jako sekundárně empirický zdroj dat nebo jako přejímané interpretace od jiných autorů.

(4.) Předkládaná práce neobsahuje nijakou jednoznačnou definici Weberovy "teorie" vzniku moderního kapitalismu. Otázkou je, zda to je autorčina chyba, zda lze nějakou jednoznačnou teorii vzniku kapitalismu ve vztahu k protestantské etice u Webera vůbec nalézt? Máme co do činění opravdu (a) s Weberovou teorií vzniku moderního kapitalismu, nebo spíše (b) s určitou širší Weberovou *narativní interpretací* (např. v Ankersmitově smyslu) vzniku moderního kapitalismu, jejímž součástmi jsou četné, dílčí, teoreticky konstruované výklady? Platilo-li by (b), pak by to vysvětlovalo velkou rozrůzněnost, ba až konfuzi diskuse o této Weberově "teorii".

(5.) Je rovněž nutné si uvědomit, že ve Weberově výkladu vlivu protestantské etiky pro vznik novověké racionality a potažmo i moderního kapitalismu nejde nikde o celkové učení o predestinaci, nýbrž jen o jeho některé prvky. V důsledku toho jednak)a) nelze s Weberovou teorií zacházet jako s Hampelovým *Covering Law Model*, tak, že by predestinace byla jednou z výchozích podmínek a Weberova teze platila jako obecný zákon (tak patrně postupuje Zafirovski, na nějž autorka odkazuje a jehož práci rozebírá - s. 34-36; zároveň ale správně odmítá možnost Weberovu teorii chápat jako monokauzální výklad, s. 33). Jednak (b) mezi protestantskou etikou (a důsledky predestinační nauky) a moderním kapitalismem je ve Weberově výkladu *mezičlánek*. Je jím "metodický způsob vedení života" (*methodische Lebensführung*). Když Weber v druhé části *pedk* uvažuje o tom, jak vlastně "ideje působí v dějinách", říká, že se tak mj. (a je to případ protestantské etiky) děje na základě "spřízněnosti volbou" (*Wahlverwandtschaft* - s omluvou za autocitaci, podrobněji argumentují v: Jan HORSKÝ [vyd.], *Kulturní a sociální skutečnost v dějezpytném myšlení. Příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, Ústí n. L. 1999, Albis international, s. 69-75) problematiky vztahu mezi náboženstvím a hospodářstvím e týká i pasáž na s. 317-347). Calvinovo spojení striktní predestinace s učením o možných symptomech vyvolenosti (mezi něž patří i to, že se nám na tomto světě vede, že nám vycházejí naše záměry) zakládá autorsky (tj. Calvinem) nechtěný a aktérsky nereflektovaný důsledek. Totiž to, že se náboženské osvědčení začne soustavně (metodicky) hledat ve světské činnosti,

že vznikne specifický způsob vedení života. Tak je podle Webera iniciován vznik moderní racionality. Moderní kapitalismus je pa jedním z případů moderní racionality (opět s omluvou za autocitaci, podrobněji argumentuji v: Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, Argo, s. 206-220 a 305-310). To je ale interpretace zcela singulární, jedinečné, kulturně evoluční události, ke které došlo v 16. století v specifickém švýcarském, anglickém a snad i nizozemském prostředí. (V této souvislosti má např. smysl si všimnout, kam řadí Weberovo dílo Chris LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*. Mit einem Vorwort von Jörn Rüsen, Köln - Weimar - Wien 1997, Böhlau Verlag. Lorenz uvádí Webera jako příklad "třetí cesty", tj. komparativního založení historického výkladu, které je mezi - v širokém slova smyslu - "positivismem" a "hermeneutikou".) Weber by nikdy netvrdil, že tato jeho interpretační teze (teorie) má obecnou explikační hodnotu.

Provázanost mezi kalvinistickým pojetím predestinace, pojetím "povolání" a moderním kapitalismem tak u Webera nemá povahu schématu, které by představovalo *testovatelnou invariantu*. Takovouto invariantou kdyžtak u Webera je spíše mechanismus samotného *Wahlverwandtschaft* či propojení racionalizace a odkouzlení (autorka o něm píše na s. 23; zde bylo možné vyjít zároveň např. z: Miloš HAVELKA, "*Odkouzlenio*" versus *sekularizace?!*, *Sociológia* 44, 2012, s. 564-578§. Weberův výklad nám tak neumožňuje *explikovat* nějakou jinou konkrétní dějinnou situaci. Poskytuje nám však *inspiraci* pro historicko-vědní *interpretaci* takovýchto jiných dějinných situací (např. socio-kulturního a ekonomického života Nizozemí 16.-19. století, nebo třeba života českobratrské kalvinofilní šlechty 16. a počátku 17. století).

(6.) Autorčinu snahu nalézt podporu pro Weberovu teorii v zásadě považují za sympatickou. Otázkou však je, zda jí k tomu například užitá studie, kterou pro Prusko 19. století podnikli Sascha Becker a Ludger Woessmann (s. 38-40), může v debatách o Weberově tezi o kalvinistické iniciaci moderního kapitalismu posloužit jako vhodný argument. Studie se týká vesměs *luterského Pruska a nadto doby*, kdy byla kultura již dávno *ovlivněna osvícenskými reformami* (včetně reforem *školství* a včetně značné *osvícenské racionalizace protestantské luterské teologie* - srov. např. debaty o tzv. *Bildungsbürgertum*, v české literatuře shrnuje: JIŘÍ PEŠEK, *Setkání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014, Academia). Weber by v - autorkou rovněž citované - *Sociologii náboženství* však hodnotí vliv luterství na povahu sociálního jednání již jinak, než v *pedk.* Luterství (resp. důraz na spásu pouhou vírou) podle něj vede spíše k mystickému uspokojení, kdežto důraz na predestinační pojetí spásy (kalvinismus) vede právě ke vzniku metodického způsobu vedení života.

(7.) Autorka v úvodní části své práce věnuje adekvátním

způsobem pozornost vzniku kapitalismu (s. 9-15). Vychází při tom mj. z prací Henri Pirennea, popř. i Bedřicha Mendla. S tím lze souhlasit. Ve vztahu k diskutování Weberovy teze o kapitalismu by však bylo vhodné Pirennea nějak situovat do historicko-vědní debaty o vzniku (moderního) kapitalismu. V této debatě šlo mj. o to, nakolik bylo pro vznik (moderního) kapitalismu nutno proměnit celou společnost (akumulace kapitálu, pauperizace, proletarizace - Marxův výklad), nebo pouze určito, třeba jen malou část společnosti, ať již ve smyslu určité sociální skupiny (výklad Pirenneův), ať ve smyslu určité vrstvy chování či jednání (třeba jen omezené skupiny) lidí (např.: Fernand BRAUDEL, *Dynamika kapitalismu*, Praha 1999, Argo). Je totiž otázkou, jak velká část hospodářského života se v raném novověku odehrávala aktérsky reflektovaně, vědomě cíleně (srov. např. Braudelův pojem "materiální život" a Weberův pojem "mravy" [*Sitte*]). Jak by do této diskuse asi zapadalo Weberovo pojetí?

* * *

Závěrem:

Předloženou práci považuji za v základních obrysech zdařilou. Proto ji doporučuji k obhájení. Vzhledem k výše uvedeným výtkám doporučuji její hodnocení jako velmi dobré. Zároveň bych byl rád, kdyby její autorka při ústní části obhajoby zodpověděla alespoň na některé z výše uvedených sedmi otázek.

Jan Horský

V Praze 27. ledna 220

* * *